

'זקני החסידים מספרים שפעם אחת בא הרבי ר' בונים לסטריקוב, ותלמידו החביב ר' חנוך מאלכסנדר מלווהו, וכשנכנסו ליטול שלום, הושיט להם ר' פישל את ראשי אצבעותיו. שכך היה נוהג שבשעת נתינת שלום היו עיניו שקועות בספר שלמד בו ויד ימינו מושטת לאורחים והיה מסמיך אגודלו לכפו ולא נזדקרו לתוך יד האורח אלא ראשי אצבעותיו בלבד. כיון שהגיע תורו של ר' חנוך ליטול שלום, נזדרז ותחב את כל כפו לתוך כפו של ר' פישל, כלומר אף על פי שאינך מתגלה לעולם אלא בראשי אצבעותיך בלבד – הנני בכל זאת כולי ברשותך... הציץ ר' פישל באברך העומד ממולו וכך אמר לו: רואה אני שחכם אתה – אמור לי, מה ראו החסידים שנוהגים לשתות 'לחיים' על כל שמחה שתבוא ועל כל צרה שלא תבוא? – אכן, פיקח חרוץ היה ר' חנוך מאלכסנדר שלא נבהל להשיב אלא היטה אזנו להקשיב. ור' פישל השיב: השותה יי"ש מברך 'שהכל', שהכל מאת ה', 'כוס ישועות אשא – ובשם ה' אקרא'; 'צרה ויגון אמצא – ובשם ה' אקרא'. ובדין היה שישתה מים אלא שכל מי שהגיע למידה זו לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה – ראוי הוא לכוס משקה... ומיד ציזה למשמשו ומזגו לו את הכוס.

היה שם עוד אחד, גם הוא מתלמידי החוזה לפנים. מעיר ליקוב היה האיש הזה ושמו לא פורש. עני מדוכא שמחמת דחקו נשכר להיות נוהג בידו של סגי נהור ולהיות לו לעינים. ראה ר' פישל את ריעו ושאל לשלמו. ענה זה ואמר: שלשה היינו שנכנסו יחד לקודש פנימה אצל החוזה ונתברכנו כולנו בברכה אחת, שנזכה להנהגה. הרבי היושב כאן, הרבי שבא מפשיסחא ואני. והרי נתקיימה הברכה בשלשתנו; הרבי נוהג בסטריקוב, חברו נוהג בפשיסחא ואני נוהג... ביד העיור. חזר המשמש ומזג את הכוס גם לו, לקיים מה שנאמר כוס ישועות אשא – ובשם ה' אקרא; צרה ויגון אמצא – ובשם ה' אקרא!...' (מתוך 'במעלות התמימות התמה' – חסידים ואנשי מעשה כרך א). ע"ע תורת הרבי ר' זושא – משלי, צו.

'כל מי שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא ידי חובתו'.

'מצאתי במדרש שבימי ירבעם בן נבט מאסו להם בשלשה דברים, במלכות בית דוד ובנין הבית ובמלכות שמים, שנאמר ראה ביתך דוד – זה שמאסו להם מלכות בית דוד ובנין הבית. איש לאהליו ישראל – אל תיקרי לאהליך אלא לא-ל-ה-י-ו, שמאסו במלכות שמים. ואינן נגאלין עד שיבקשו שלשתן שנאמר ובקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם ונהרו אל ה' ואל טובו באחרית הימים. בן מצאתי במדרש. על כן צריך לומר בבונה ירושלים שלשתן בין בחול בין בשבת'.

(מתוך ספר המנהיג הל' שבת מו)

דף מט

'צריך שיאמר בה הודאה תחלה וסוף' – '... כי הודאה שייך דוקא בברכת הארץ, ולכך כמו כל ברכה שאינה סמוכה לחברתה צריך שיאמר בה ברכה תחלה וסוף, ובברכה זאת שייך הודאה לכך יזכר בה הודאה תחלה וסוף והו מורה על הודאה שלימה...'

יש עוד דבר מופלג בחכמה מה שצריך להזכיר בברכת הארץ הודאה, כי כאשר מזכיר בכל מקום הודאה

הוא מוסר עצמו אל הש"י בשביל הטובה שעשה אתו, כי זהו ענין ההודאה כמו שיתבאר עוד במקומו ענין זה, שכל הודאה מוסר עצמו אל השם יתברך. ומפני כי נתן לאדם הארץ אם כן יחשוב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם וכאילו האדם ח"ו יוצא מרשות הש"י, ולכך צריך לומר הודאה תחלה וסוף ובהודאה זאת מוסר עצמו ונפשו אל הש"י שעשה אתו הטובה הזאת, ובשביל כך האדם והארץ הכל אל הש"י ולא יצא דבר מרשותו יתברך... (מתוך נתיבות עולם למהר"ל – נתיב העבודה יח).

וכל החותם מנחיל ארצות בברכת הארץ... הרי זה בור' – שמשמע שמברך על הנחלת ארצות לשאר עמים, ואנו צריכים לברך על הנחלת ארץ ישראל ביחוד (עפ"י בית יוסף קפו; נתיב העבודה פי"ח. ומ"מ בדיעבד משמע במשנ"ב שיצא – כן כתב בחזו"א כח, ח).

'... מקדש השבת וישראל והזמנים? – חוץ מזו. ומאי שנא? – הכא חדא היא התם תרת, כל חדא וחדא באפי נפשה'. יש מי שמפרש: תשועת ישראל ובנין ירושלים מופיעים במקראות כל אחד לעצמו, לפיכך נחשבים כשתיים, ואילו מקדש השבת וישראל והזמנים אעפ"י שנראים כשתיים, ענין אחד הוא – שקדושת ישראל תלויה בקדושת השבת, וקדושת הזמנים וראשי חדשים תלויה בקדושת ישראל, וכיון שהדברים תלויים זה בזה, כמו קדושה אחת הן (עפ"י תלמיד רבנו יונה. וע"ש פירושים נוספים). כיוצא בזה יש לומר אודות חתימת הברכה בתפילות יום הכפורים (כמובא בטו"א"ח תריט): 'מלך מוחל וסולח לעוונותינו ולעוונות עמו בית ישראל ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הכפורים' – אין זו חתימה בשתיים, משום שהכל מדבר אודות קדושת היום ועניינו שהוא מחילת העוון, ואינו דומה ל'מקדש ישראל והמבדיל בין קדש לחול' שנחשבת (בפסחים קד) חתימה בשתיים.

'אלא אידי דאמר מלכות בית דוד, לאו אורח ארעא דלא אמר מלכות שמים'. ולמה אין חותמים במלכות ב'בונה ירושלים'? – שאין זו דרך ארץ שיזכיר מלכות שמים אחר מלכות בית דוד. או גם: שלא לשנות מטבע הברכות שאין מזכירים בהן מלכות לפי שהן סמוכות (ארחות חיים נה, מובא בשו"ת הרשב"א ח"ז סו"י תקלב).

ובספר יערות דבש (ה"ב דרוש ט) כתב: כיון שהיה אצל אומות העולם חק ומנהג לעשות המלך בארץ לאלוה, לכך אסרו חכמים להזכיר מלכות שמים בברכה שמזכירים בה מלכות בית דוד, להבדיל בין מלכות דרקייעא למלכותא דארעא, כדי להוציא מלב הטועים המיחסים למלך התחתון תואר אלהות.

רב פפא אמר הכי קאמר: צריכה שתי מלכיות לבר מדידה' – להשלים מלכות לברכות הקודמות. ולמה דוקא כאן הצריכו השלמת מלכות ולא בשאר ברכות סמוכות כגון בתפילה? – תירץ הר' שמואל: לפי שיהושע ודוד ושלמה תקנו מתחילה 'ברוך', וחכמים הם שעשאון סמוכות ונטלו מהן ה'ברוך' – לכך השלימו המלכיות שנחסרו מהן. והראב"ד כתב טעם אחר: משום שברכה זו כולה תוספת היא, לפיכך עשו בה היכר כדי שתיראה שהיא תשלום לחסרון האחרות (מובא בארחות חיים נד).

זלא ידענא אי אמר בה שמחה אי לא אמר בה שמחה'. באור הספק: לפי שבמקדש מוגדר ראש חדש כיום של שמחה, ככתוב וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם ותקעתם בחצצרת על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם... וכמבואר ברמב"ן [והוא היסוד לאיסור הספד ותענית בראש חדש בגבולים], ולכן

יש מקום להזכיר שמחה. או שמא אין להזכירה כי בגבולים אין שייכות לשמחה בראש חדש (עפ"י 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"א עמ' קכג. וע"ש בכל הענין, ובהסבר החילוק בין ראש חדש לשבתות וימים טובים לענין חתימה בברכה זו).

(ע"ב) 'אמר רבי יוחנן: מוחלפת השיטה'. ראה במובא לעיל יז:

'רבי מאיר סבר ואכלת זו אכילה ושבעת זו שתיה'. רוב-ככל הראשונים סוברים שמהתורה אין חיוב ברכת המזון אלא באכילה ושביעה, כפשט הכתוב. ומדרבנן יש חיוב ב'אכילה' בלבד ללא שביעה, כלומר בכזית – לדעת רבי מאיר.

ולפי זה דרשת רבי מאיר 'ושבעת' – זו שתיה' גם היא אסמכתא בעלמא, שנרמזו כאן שיש לך שביעה אחרת שאינה בגדר 'ואכלת', דהיינו שתיה, המחייבת ברכה לאחריה, ואפילו שותה פחות מרגילותו [רביעית או פחות מכן – מחלוקת הראשונים]. ומכאן סמך לברכת מעין שלש לאחר שתיה. [ואפשר שהוצרך לדרוש כן מפני שמדרבנן חייב לברך על אכילה ללא שביעה, וכדי שלא תהא תקנת חכמים עוקרת את הכתוב המפורש, בא הדרש 'ושבעת' – זו שתיה].

ואולם לדעת רבי אליעזר ממיץ בעל ספר יראים (רנג, ומובא במרדכי ועוד) פירוש אחר; הוא מפרש שמן התורה חייב אדם בברכת המזון באכילת כזית ואפילו לא שבע [לדעת רבי מאיר – שכמותו פסק להלכה. וכן דעת הראב"ד (ברכות ה, טו) להלכה], כי זה הוא שיעור אכילה שבכל התורה. ומושבעת דרש רבי מאיר שאינו מתחייב אלא כששתה [כדי סיפוק, ואפילו פחות מכביצה. עפ"י שו"ת מהר"ל קנג] עם אכילתו, אם היה לו צורך לשתות, אבל אין צורך בשביעה ממש. [ומדרבנן חייב לברך אפילו בפחות מכזית. ודוקא בפת ולא בשאר אכילות (עפ"י אמרי בינה או"ח טו). וכן חייב מדרבנן לברך אפילו לא שתה (מרדכי, ומובא בפוסקים. ובאגרות משה תמה על מקור דין זה)].

ואם כי דעה זו היא יחידאית, כתבו הפוסקים (רמ"א קצו, ד) לחוש לה לכתחילה, שלכן מי שאכל ולא שתה, אין לו להוציא בברכתו את מי שאכל ושתה (עפ"י ארחות חיים לו; בית יוסף ואחרונים שם; אגרות משה או"ח ח"ד מא. וע"ע מקור לדעה זו בדברי הראשונים להלן במשנה נא: – ע' במובא שם).

ויש מקום לומר לפי דעה זו שאם אכל ולא שתה, וברך ברכת המזון ואחר כך שתה – מחויב עתה לברך מהתורה (עפ"י חזון איש כה, ב).

לכאורה יש מקום לומר שאעפ"י שהחיוב לא חל אלא לאחר ששתה, אם ברך קודם לכן – יצא כי מכל מקום ברך על האכילה, והרי גם האכילה היא מן המחייב. ואולם מי שאכל ולא שבע וברך, והמשיך לאכול ושבע – חייב לברך מהתורה ודאי שהרי אכילתו האחרונה שהביאתו לידי שביעה, היא לבדה מחייבתו מדאורייתא, ולא מועיל מה שברך על האכילה הראשונה, וכאילו ברך קודם שאכל.

חלוקת הדעות בין האחרונים, כיצד דינה של 'שביעה' לבד ללא שיעורי 'אכילה', כגון שאכל כזית בזמן מרובה, יותר מכדי אכילת פרס – האם מתחייב מן התורה בברכת המזון או פטור לגמרי.

ועוד דנו, גם בהנחה שצריך 'אכילה' ו'שביעה'; האם השביעה היא תנאי נפרד או שמא אין חייב מן התורה לברך אלא אם שבע מה'אכילה' דוקא. ונפקא מינה למי שאכל כזית פת בכדי אכילת פרס והוסיף ואכל פת ביותר מכא"פ עד ששבע, או ששבע משאר מינים שאינם בטלים לפת.

וכן דנו האם שיעור שביעה משתנה מאדם לאדם או נקבע לפי אדם בינוני.

על כל זאת ועוד – ראה חילוקי דינים ושיטות בשאלות ותשובות לסיכום.

רדיפת המזון, יותר מכל שאיפה אחרת, עלולה להביא לידי אנוכיות ולגרור קנאת איש מרעהו. משום כך הדגישו חכמינו את שותפות האכילה ע"י תקנת ברכת הזימון, לאמר: שלשה שאכלו כאחד גם חייבים לברך כאחד; אחד מזמין את חבריו לברך ברכה משותפת, וכך הוא מביע שהא-ל היחיד (במקרה של עשרה: 'אלקינו' – הא-ל היחיד של כלל ישראל כולו) – זן את כולם משלו, ובטובו חיים כולם כאחד. הברכה המשותפת לאב האחד, הקרוב לכולם כאחד, מבטלת כל מחשבת קנאה וצרות עין; אף היא שותלת רגשי אחוה של בני הסמוכים של שולחנו של אב אחד; יש לאל ידו לתת לכל אחד את הטוב והנחוח למחיתו, ואין אדם נוגע במוכן לחברו כמלוא נימה (הגדה של פסח 'נחלת השר' לרש"ר הירש).

*

'...אכלו, ואותו תינוק היה אומר דברי תורה וחדושי תורה. אמרו: 'הב ונברך'. אמר להם (אותו תינוק): יאה אמרתם, כי השם הקדוש אינו מתברך בברכה זו אלא בהזמנה. פתח ואמר: אברכה את ה' בכל עת וגו'. וכי מה ראה דוד לומר אברכה את ה'? אלא ראה דוד שצריך הזמנה ואמר 'אברכה', כי בשעה שאדם יושב על השלחן, שכינה קיימת שם וסטרא אחרא קיימת שם. כאשר מזמין אדם לברך לקב"ה, השכינה מתתקנת כלפי מעלה לקבל ברכות, וסטרא אחרא נכנעת. ואם לא מזמין אדם לברך לקב"ה, הסט"א שומע ומכשכש (מחמת שמחה) להיות לו חלק באותה ברכה...' (עפ"י זוהר בלק קפז).

*

'... דידוע שלשה קליפות יש בסטרא אחרא, שהם רע גמור... וצריכין ישראל להתפרד מהם כדי שיהיו דבקים בקדושתו יתברך... ולכן תועלת הקרבנות היא גדולה מאד לישראל שעל ידי הקרבנות נדחין השלשה קליפות הנזכרות, ולכן שלימות העבודה צריכה להיות בשלשה, שהם כהנים בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדם, וכן המינים של קרבנות הם שלשה, שהם פרים אילים כבשים...

ולכן השלחן שהוא דוגמת המזבח שמקריבין עליו קרבנות, אין עושין עליו ברכת זימון פחות משלשה, דמפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער טעמי המצות פרשת עקב, וזו לשונו: דע כי הסט"א עומד על השלחן, כנזכר בזה"ק פ' תרומה ויכול אז לשלוט יותר משאר זמנים, ובפרט בהיות האדם יחידי ואין שם שלשה אנשים כדי לברך ברכת זימון, כי ברכת זימון מסלק הסט"א משום כנזכר בפרשת בלק בעובדא דההוא ינוקא וכו' עכ"ל ע"ש. ולפי האמור נמצא מובן היטב למה צריך שלשה בני אדם לברך זימון – כדי לדחות הסט"א והרי היא ממש כמו ענין העבודה שצריך ג' מיני אדם לדחות הקליפות, שהם כהנים לויים ישראלים. ובזה יובן בס"ד הטעם שפיר למה אמרו רז"ל כל המברך ברכת המזון בכוונה אין בו לא אף ולא שצף ולא קצף – נקטו שלש לשונות אלו כנגד שלש קליפות הנזכרות. ובזה מובן הטעם למה ברכת המזון מן התורה היא שלשה ברכות, שהיא כנגד ביטול ג' קליפות הנזכרות. ובזה מובן הטעם דאין מניחים כלי ריקן על השלחן בעת ברכת המזון, והיינו כדי שלא יתאחוזו הקליפות שם, כי הם כלים ריקים ולכן כל דבר ריקן יהיה להם אחיזה בו יותר, שדומה להם'. (מתוך בן איש חי פרשת קרח).

דפים מח – מט

צג. אלו דברים צריך להזכירם בברכת המזון, ומה הדין בדיעבד כשלא הזכירם?

תניא רבי אליעזר אומר: כל שלא אמר 'ארץ חמדה טובה ורחבה' בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים – לא יצא ידי חובתו.

נחום המדי אומר: צריך שיזכור בה ברית. רבי יוסי אומר: צריך שיזכור בה תורה. פלימו אומר: צריך שיקדים ברית לתורה. וכל שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים – לא יצא ידי חובתו (רבי אבא). וכן מסר ר' אילעא בשם רב. ואילו רב חננאל אמר רב: לא אמר ברית ותורה ומלכות – יצא. וסיפר רב חסדא שפעם אחת ברח בביית ראש הגולה ולא הזכיר ברית ולא תורה ולא מלכות, ותמה עליו רב ששת כיצד הגיח דעות כל התנאים ואמוראים ונהג כרב [ומשמע בגמרא שרב חסדא חזר בו].

א. הר"ף ועוד פוסקים שהזכרת ברית תורה ומלכות בית דוד – מעכבת. ואילו דעת רבנו יהיאל (בטור או"ח קפו) והרא"ה שברית ותורה אינן לעיכובא [והם נקטו שמחלוקת האמוראים אמורה על הדין שלכתחילה ולא יצא' – למצוה, אבל בדיעבד יצא לכולי עלמא. ע' במפרשים כאן וב'מאור ישראל].

ונראה שהזכרת ברית ותורה אינה מן התורה (עפ"י משנ"ב, חזו"א כה, ז). ויש אומרים שהזכרה זו מעכבת מן התורה (ע"ע: יביע אומר ח"ב יב, טז-יז; מגדים חדשים לעיל כ: על תד"ה נשים).

ב. יש אומרים שהנשים אינן מזכירות ברית ותורה בברכת המזון, אבל המנהג הוא שמזכירות (ע' מג"א קפו סק"ג).

רבי אבא אומר: צריך שיאמר בה הודאה תחלה וסוף (כגון 'נודה לך... ועל הכל אנחנו מודים לך...'). והפוחת לא יפחות מאחת. וכל הפוחת מאחת הרי זה מגונה.

משמע שיצא ידי חובתו בדיעבד שלא הזכיר אף הודאה אחת. וכ"כ במעשה רוקח והגר"ז בשו"ע [וכן הוא במאירי]. ודברי המגן אברהם שכתב שלא יצא – צריכים עיון (באור הלכה קפו, ג).

דף מט

צד. א. האם ברכת 'הטוב והמטיב' צריכה הזכרת מלכות?

ב. מהי חתימתן של הברכה השניה והשלישית שבברכת המזון?

ג. האם חותמים ברכות בשני ענינים אם לאו?

ד. טעה ולא הזכיר של שבת / יום טוב / ראש חדש בברכת המזון – מה דינו?

ה. מהו השיעור המנימלי לחיוב ברכת המזון וזימון?

א. נחלקו אבא יוסי בן דוסתאי וחכמים האם 'הטוב והמטיב' צריכה מלכות (לפי שאינה ברכה הסמוכה לחברתה, כי נתקנה ביבנה בנפרד) או אינה צריכה מלכות.

לפרש"י, לדברי הכל היא פותחת בברוך (רש"י). ואולם בתוספתא מובאת דעת ריה"ג שאינה פותחת בברוך אלא מאריך בה והותם בברוך, כשאר ברכות הסמוכות לחברתן. ופרשו בתוס' שכן הוא לדעת הסובר ברכה רביעית מדאורייתא (וכן משמע לעיל מו – כאשר העיר רעק"א).

ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: צריכה מלכות. והסביר רבי זירא את דבריו שמלבד הזכרת מלכות שלה עצמה, צריכה הזכרה נוספת בשביל ברכת בונה ירושלים [שאין בה מלכות הואיל והיא ברכה הסמוכה. ואולם אין ראוי שתיזכר מלכות בית דוד ולא מלכות שמים, לכך משלים לה מלכות ב'הטוב והמטיב']. רב פפא אמר: צריכה שתי מלכויות מלבד מלכות של עצמה [בשביל בונה ירושלים וברכת הארץ].

יש שנהגו להזכיר מלכות בברכת בונה ירושלים, 'מלכותך ומלכות בית דוד'. ותלמיד רבנו יונה דחה דעה זו.

- ב. חתימת ברכה שניה: 'על הארץ ועל המזון'. וכל החותם 'מנחיל ארצות' – הרי זה בור.
א. יש מי שכתב שבארץ ישראל חותם 'על הארץ ועל מזונותיה' (עפ"י תר"י החסיד).
ב. חתם ב'מנחיל ארצות' – משמע במשנה ברורה שיצא (חזון איש כה, ח).

מהו חותם בבונה ירושלים – רבי יוסי ב"ר יהודה אומר: 'מושיע ישראל', ופרשו דבריו: אף מושיע ישראל (פרש"י: יכול לחתום הן ב'בונה ירושלים' הן ב'מושיע ישראל'. רי"ף: חותם בשתייהן גם יחד). ובברייתא דלעיל הובאה דעה (ר' אבא) שהחותם ב'מושיע את ישראל' הרי זה בור. רבה בר רב הונא סיים בשתיים: 'מושיע ישראל ובונה ירושלים', ורב חסדא חלק על כך על פי דברי רבי שאין חותמים בשתיים. והסיק רב ששת: פתח ב'רחם על עמך ישראל' (ישראל עמך) – חותם ב'מושיע ישראל'. פתח ב'רחם על ירושלים' – חותם ב'בונה ירושלים'. ורב נחמן אמר: אפילו פתח ב'רחם על ישראל' חותם ב'בונה ירושלים', כי בנין ירושלים היא תשועתם של ישראל – בונה ירושלים ה' בזמן שנדחי ישראל יכנס. וכן הלכה, שבכל אופן חותם ב'בונה [ברחמיו. מרדכי; רמ"א] ירושלים'. והרמב"ם (ברכות ב, ד) והרי"ף כתבו שיכול לחתום 'מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים' [ולפיכך נקראת ברכה זו 'נחמה']. ואילו רבנו יונה היה אומר שגם זו חתימה בשתיים. אבל 'מנחם ציון בבנין ירושלים' – אינה חתימה בשתיים, שציון וירושלים אחת היא (רא"ש. ונראה [עפ"י הנוסח שבסידורים ב'נחם]). שהוא 'מנחם ציון ובונה ירושלים' אינה חתימה בשתיים. ש"ך יו"ד שעט סק"ד).

ג. רבי אומר: אין חותמים בשתיים. טעם הדבר לפי שאין עושים מצוות חבילות חבילות. [ו'מקדש ישראל והזמנים / וראשי חדשים' איננה נחשבת חתימה בשתיים, כי הפירוש הוא מקדש ישראל שמקדשים את הזמנים. וכן 'על הארץ ועל המזון' – ארץ שמוציאה מזון]. ואין בכלל זה חתימת 'מקדש השבת וישראל והזמנים', לפי שמברך להקב"ה שמקדש את השבת והזמנים ואין זה נחשב כשתיים, לעומת 'מושיע ישראל ובונה ירושלים' שהם שני דברים נפרדים, ישועה ובנין.

- א. כן פרש"י וע"ע תר"י. ובה"ג פרש הסברה להפך; אלו שהם שני קידושין – אפשר לחתום בהם בשתיים, אבל נחמה שהיא אחת, אין לחתום בה בשני דברים, הושעת ישראל ובנין ירושלים.
ב. כנזכר לעיל, היו דעות שחתמו ב'מושיע ישראל ובונה ירושלים', ואפשר שחולקים על רבי, או אולי סברו שאין זה בכלל חתימה בשתיים.

ד. טעה ולא הזכיר של שבת, ונזכר קודם שפתח ברכת 'הטוב והמטיב' – מברך במקום שנזכר: 'בא"י אמ"ה שנתן שבתות למנוחה (הערוך גורס: שנתן מנוחה) לעמו ישראל באהבה לאות ולברית. בא"י מקדש השבת'. וכן ביום טוב: '... שנתן ימים טובים לעמו ישראל לשמחה ולזכרון (יש גורסים: ולשון). בא"י

מקדש ישראל והזמנים'. ובראש חדש אומר: 'ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון'. ונסתפק רבי ירמיהו האם מזכיר 'שמחה' בראש חדש, והאם חותם אם לאו.

א. הכרעת הפוסקים שאינו מזכיר שמחה בראש חדש ואינו חותם. ולדעת רוב הפוסקים אומרה בשם ומלכות.

ב. חול המועד דינו כראש חדש שאינו חותם בה. ויאמר 'שנתן מועדים לשמחה ולששון...'. (אחרונים).

ג. יום טוב או ראש חדש שחלו בשבת ושכח להזכיר שניהם – ישלב שניהם בכרכתו 'שבתות למנוחה וימים טובים...'. ויש אומרים שבשבת ראש חדש חותם רק בשל שבת, שהרי אין חתימה לברכת ר"ח. ואולם מסקנת האחרונים להזכיר גם את ראש חדש בחתימתו כיון שבלאו הכי נצרך לחתום. וגם כי יש סוברים להלכה שתמיד חותם בשל ראש חדש (עפ"י משנ"ב קפה סק"ל).

ד. נזכר לאחר שאמר 'בא"י' בברכת בונה ירושלים; כתב החיי-אדם שסיים 'למדני חקין' ויחזור ל'רצה'. ולזה הסכימו המשנה-ברורה והבן-איש-חי. ואולם בשו"ת אור לציון (ח"ב מו, כה) חלק וכתב שעדיף לסיים בונה ירושלים ולומר ברכת 'אשר נתן שבתות' (וכן נראית דעת הגר"מ פינשטין (או"ח ח"ד צג), שאין לסיים ב'למדני חקין').

פתח בברכת 'הטוב והמטיב' – שוב אין לו תקנה. הלכך בימים שמחויב באכילת פת, כגון שבת ויום טוב – חוזר לראש ברכת המזון, ואילו בראש חדש אינו חוזר [שלא כבתפלה שחזור – לפי שהיא חובה עליו. לא כן ברכהמ"ז שיכול שלא לאכול פת].

א. התוס' נסתפקו בסעודה שלישית בשבת, האם חוזר לראש אם לאו [אבל בסעודה נוספת שאוכל – אינו חוזר]. ולהלכה כתבו הפוסקים שאינו חוזר בסעודה שלישית מפני שיכול לצאת במיני תרגימא.

ב. ראש חדש שחל בשבת, והזכיר שבת ולא הזכיר ראש חדש – אינו חוזר, ואעפ"י שמחויב לאכול פת היום, אין חיובו משום ראש חדש (שו"ע קפה, ז).

ג. אשה ששכחה להזכיר של שבת – חוזרת לראש, שהרי מחויבת בסעודות שבת כמו האיש. וכן הדין בליל פסח מפני שחייבת באכילת מצה, אבל בשאר ימים טובים אפשר שאינה חייבת בסעודות פת הלכך לא תחזור (עפ"י תשובת רעק"א ועוד. וכן פסק בשבט הלוי ח"ד יח, א. ובכף החיים (קפה, כד) כתב שהשוכחת 'רצה' בשבת אינה חוזרת לברך. והשיג על דבריו בשו"ת אור לציון ח"ב מו, כו).

ד. המסופק אם הזכיר 'רצה' אם לאו – חוזר ומברך (אחרונים. וכ"פ במשנ"ב; שבט הלוי ח"ד יח).

ה. פתח בברכת הטוב והמטיב, ואמר 'ברוך אתה ד' אלקינו מלך העולם' ונזכר שלא הזכיר של שבת; החיי-אדם כתב שימשיך אז 'אשר נתן שבתות...'. וצע"ג בדבריו. ומשאר אחרונים אין משמע כן (עפ"י משנ"ב קפה סק"ג ובאור הלכה). וכן כתב הברכי-יוסף, וכן פסק הבן-איש-חי (חוקת כ) שאפילו התחיל תיבת 'ברוך' לבד – חוזר לראש.

ואולם בשו"ת יחזה דעת (ח"ב כ) כתב להורות לסיים 'אשר נתן שבתות למנוחה'. וכן פסק בשו"ת אור לציון (ח"ב יג, ח) כדברי החיי-אדם. [ויש לעיין בהשוואתם לדין 'פתח אדעתא דחמרא...'/, הלא כאן שונה שכבר הסיח דעתו בזה שפתח ברכת הטוב והמטיב וכמו שכתב בבאה"ל. וכן משמע בפסיקתא רבתי (א), שהכל תלוי בהסח הדעת מן הברכה].

ה. השיעור הקטן לחיוב ברכת המזון (וכן ברכה מעין שלש); רבי מאיר אומר: כזית (ואכלת). רבי יהודה אומר: כביצה (ואכלת ושבעת – אכילה שיש בה שביעה). ולדברי רבי יוחנן מוחלפת השיטה.

א. התוס' פסקו להלכה שחייב לברך בכזית, וכמשמעות הסוגיות. וכן היא דעת רוב הראשונים. וכן פסק בשו"ע (ע' בבאה"ל קפד, 1).

ב. מן התורה; יש אומרים שלכל הדעות אינו חייב אלא כששבע (תוס' ועוד. וכ"כ בספר החינוך (תל) שאינו חייב מהתורה עד שישבע בפועל. וכן פסק בבאור הלכה (קפו ד"ה בכזית) וכן נטה בספר אפיקי ים ח"ב (א). ויש אומרים אף בכביצה ללא שביעה (עפ"י תר"י; רבנו ירוחם טז, ז). ולדעת הראב"ד (ברכות ה, טו) ועוד, חייב לברך מן התורה בכזית [שדרשת ר' מאיר דרשה גמורה היא]. ומדרבנן – כתב היראים – חייבים אף פחות מכזית [בפת דוקא. אמרי בינה או"ח טו].

שבע בפחות מכזית; החתם-סופר (בשו"ת, או"ח מט. והביאו בשבט הלוי ח"ד כב) כתב שחייב בברכת המזון [אלא שישראל החמירו על עצמם לאכול כזית]. ואולם בבאור הלכה (קפד ד"ה בכזית) נראה שאין ברור הדבר. ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד מא) נקט כדבר ברור שאם לא אכל כזית פת, אפילו אכל סעודת מלכים משאר מינים – פטור מברכת המזון.

שבע באכילת כזית; כתב הרדב"ז שחייב מן התורה, הגם שאחרים אינם שבעים בכך בדרך כלל (וכן נטה באפיקי ים ח"ב א, וע"ש שיש דעות בין האחרונים בזה. וע"ע במשנ"ב סו"י קפד ובשעה"צ שם).

ג. אכל פת כדי שביעה ושהה באכילתו יותר מכדי אכילת פרס – נחלקו האחרונים בדבר; יש אומרים שפטור מלברך (ע' מג"א רי, א; גליון מהרש"א כאן בשם רעק"א מנ"ח שיג תל), וי"א שחייב (ע' מג"א שם כנסת הגדולה; פנים מאירות ח"ב כז). וכן מצדד הפרי-מגדים שחייב לברך מן התורה. ואולם בפחות מכדי שביעה, או בשאר מינים מלבד פת, אם שהה יותר מכדי אכילת פרס – ודאי אין חיוב ברכה אחרונה (עפ"י משנ"ב רי, א ושעה"צ).

ובאפיקי ים (ח"ב א) נטה לדעת המג"א שצריך כזית בכדי אכילת פרס דוקא. וכן מבואר באגרות משה (או"ח ח"ד מא). וכתב שם שיש לאכול כזית פת בפחות משלש דקות. וכן בשו"ת החיים והשלום (לר"ח כאשר. סי' מה) כתב שפטור מלברך כשהשהה יותר מאכילת פרס אלא שאסור לעשות כן לכתחילה שלא יהא נראה כמערים להפטר מברכת המזון. לעומת זאת בשו"ת דובב מישרים (ח"א מח) נקט כהפמ"ג (עכ"פ לחומרא). וכן בשו"ת שבט הלוי (ח"ד כב וח"י מד, ג) נקט עפ"י החת"ס הנ"ל שצריך לברך.

וכן לענין פת הבאה בכסנין כשאכל שיעור קביעות סעודה ביותר מכדי אכילת פרס, נקט בדובב מישרים שם שמתחייב בברכת המזון. וכן נטה בשבט הלוי (ח"ד כב) לדעת הפמ"ג. וכן כתב בשו"ת אור לציון (ח"ב יב, ב) שפת הבאה בכסנין מצטרפת לשיעור קביעות סעודה בתוך שעה וחומש (וע"ע מנחת ברוך (ו ד"ה אמנם מה)). ואם אכל כזית בכדי אכילת פרס ואחר כך המשך לאכול לאט עד כדי שביעה בזמן ארוך – המשנ"ב (רי בשעה"צ ז) נקט שודאי חייב בברכת המזון מן התורה שהרי יש כאן 'אכילה' ויש כאן 'שביעה'. ואולם באפיקי ים (ח"ב א) כתב לחלוק על דבריו. ואולם אם אכל הכזית בכדי אכילת פרס לבסוף – חייב מן התורה, שהרי באכילה זו שבע, וכמו שכתב הרדב"ז.

ד. האוכל כזית פת (או כביצה – לכולי עלמא) וליפת עמה שאר דברים ושבע – חייב בברכת המזון מן התורה, הגם שמהפת לבדה לא שבע. אבל אכל עמה שאר דברים שאינם באים ללפת – הפמ"ג כתב שמסתבר שאינו חייב מהתורה (באור הלכה סו"י קפד. וראה מאור ישראל (מח) שהביא